

Сборник с доклади

СИГУРНОСТ И ОБЩЕСТВЕН РЕД – ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

*Научна конференция,
проведена в рамките
на XXIV Лятна научна сесия
на Юридическия факултет
във ВСУ „Черноризец Храбър“
27 юни 2025 г.*

Катедра „Обществен ред и сигурност“

ВСУ „Черноризец Храбър“

Сборник с доклади

СИГУРНОСТ И ОБЩЕСТВЕН РЕД – ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Научна конференция,
проведена в рамките на XXIV Лятна научна сесия
на Юридическия факултет
във ВСУ „Черноризец Храбър“
27 юни 2025 г.

Катедра „Обществен ред и сигурност“

ПРАВО НА КУЛТУРА, ПРАВО НА ПАМЕТ: ЗАЩИТАТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО В СИСТЕМАТА НА ОСНОВНИТЕ ЧОВЕШКИ ПРАВА

доц. д-р Галина Милева

Културното наследство традиционно се разглежда през призмата на опазването на исторически паметници, артефакти и традиции. През последните десетилетия обаче международното право отбелязва парадигмален завой: изместване на фокуса от физическия обект към човека и общността. Днес защитата на културното наследство вече не е просто въпрос за съхранение на миналото, а жизненоважен елемент от правото на културна идентичност, самоопределение и човешко достойнство.

І. Увод

В съвременния динамичен и често турбулентен свят въпросът за опазването на културното наследство надхвърля традиционните рамки на музейното дело, археологията и консервацията. Все по-често ставаме свидетели на това как културни ценности – от древни паметници до нематериални традиции – са изложени на унищожение в резултат на въоръжени конфликти, климатични промени, неконтролирана урбанизация и икономически натиск. Тези процеси поставят на изпитание не просто физическото оцеляване на обектите, но и самото съществуване на общностите, чиято история и памет са вградени в тях.

Тази реалност налага фундаментален завой в теоретичното и правното разбиране за културните ценности. Културното наследство вече не може да се разглежда единствено като статичен сбор от исторически паметници или естетически експонати. То е материален и духовен носител на човешкото достойнство, колективната памет и фундаменталното право на самоопределение. Когато се унищожава една културна ценност или се застрашава дадена традиция, щетата не е само за историята – тя е пряк удар върху правото на хората да изразяват своята идентичност, да поддържат връзка с миналото си и да предават културния си капитал на бъдещите поколения.

Основната теза на настоящото изследване е, че признаването и защитата на културното наследство не са просто въпрос за международна солидарност или опазване на „общото благо“, а представляват **неразделна част от основните**

човешки права. Прилагането на подход, базиран на човешките права (*human rights-based approach*), променя радикално правната рамка: фокусът се измества от физическата защита на обекта към правото на отделния човек и общността да имат достъп, да ползват и да участват в съхраняването на това наследство.

Основната **цел** на статията е да анализира как културното наследство се вгражда в концепцията за човешките права и какви международноправни механизми съществуват за неговата защита. За постигането на тази цел изследването първо разглежда теоретичната връзка между културните права и идентичността, след това прави преглед на действащата международноправна рамка (включително актовете на ЮНЕСКО и международното хуманитарно право) и накрая дискутира съвременните предизвикателства пред прилагането на правозащитния подход на практика.

II. Теоретична рамка: връзката между култура и човешки права

1. Културните права като категория човешки права: нормативни основания

За да се осмисли защитата на културното наследство през призмата на човешките права, е необходимо то да се постави в контекста на т.нар. „културни права“. Макар дълго време да са разглеждани като подчинена или второстепенна категория спрямо гражданските, политическите и икономическите права, културните права днес са признати за равнопоставени и неизменни. В своето фундаментално изследване Ивон Дондърс [1] аргументира, че въпреки традиционното им подценяване, културните права – и в частност правото на културна идентичност – са неразривно свързани с концепцията за човешкото достойнство и формират необходимата основа за упражняването на всички останали права.

Основният крайъгълен камък в тази материя е заложен в **чл. 27 от Всеобщата декларация за правата на човека (ВДПЧ) от 1948 г.**, който прогласява правото на всеки човек *свободно да участва в културния живот на обществото, да се наслаждава на изкуствата и да участва в научния напредък* [2]. Това право е доразвито и придобива правнозадължителен характер чрез **чл. 15 от Международния пакт за икономически, социални и културни права (МПИСКП) от 1966 г.** [3]. Чрез този член държавите страни поемат ангажимент не просто да гарантират участието в културния живот, но и да предприемат активни стъпки за *запазването, развитието и разпространението на науката и културата*.

Интерпретацията на тези текстове претърпява съществен напредък с приемането на **Общ коментар № 21 (2009 г.)** от Комитета по икономически, социални и културни права към ООН. Комитетът изрично подчертава, че правото на участие в културния живот включва както достъп до културно наследство (музеи, паметници, език, традиции), така и свободата на хората да създават, развиват и съхраняват своята култура [4].

2. Идентичност, колективна памет и право на самоопределение

Културното наследство не съществува във вакуум – то е материалният и нематериалният закотвящ елемент на човешката идентичност. Връзката между за-

щитата на това наследство и човешките права се корени в разбирането, че личната и колективната идентичност са пряко обвързани с непрекъснатостта на паметта.

Правото на културно наследство е неразривно свързано с **правото на самоопределение**, прогласено в **чл. 1 от МПИСКП** и **чл. 1 от Международния пакт за граждански и политически права (МПГПП)**, според който всички народи свободно определят своя политически, икономически, социален и културен статус. За малцинствените групи и коренните населения тази връзка е критична. **Член 27 от МПГПП** гарантира на лицата, принадлежащи към етнически, религиозни или езикови малцинства, правото да имат свой собствен културен живот [5].

Това е допълнително надградено в **Декларацията на ООН за правата на коренните населения (UNDRIP, 2007 г.)**, където в **чл. 11** и **чл. 31** изрично се признава правото на коренните народи да съхраняват, контролират, защитават и развиват своето културно наследство, традиционни знания и традиционни културни изрази. В този контекст Ана Филипа Врджоляк доказва, че въпросът за контрола, достъпа и реституцията на културните ценности надхвърля рамките на обикновените имуществени спорове и се превръща в пряк инструмент за реализиране на правото на самоопределение на малцинствата и коренните населения. По този начин посегателството срещу културното наследство се превръща в пряко посегателство срещу правото на съществуване и идентичност на самата общност [6].

3. От „вещ“ към „право“: парадигмалният завой в концепцията за опазване

Исторически международната защита на културните ценности (започнала с ранните хуманитарни конвенции от края на XIX и началото на XX век) се е фокусирала върху физическите обекти – паметници, архитектура и артефакти – разглеждани като имущество или „културна собственост“ (*cultural property*).

През последните десетилетия обаче настъпва фундаментален завой: преход от материален подход (*object-centered approach*) към подход, базиран на човека и общността (*people-centered/human rights-based approach*). Както подчертава Франческо Франчони [7], този преход отразява фундаменталната промяна в международното право, при която опазването на обекта вече не е самоцел, а средство за гарантиране на правото на общността на памет, достъп и участие в културния живот. При този нов модел разбирането за „културна собственост“ се заменя с по-широкото и приобщаващо понятие „културно наследство“ (*cultural heritage*), което включва и нематериални измерения (традиции, език, занаяти, жива култура).

Ключов документ, маркиращ този преход, е **Рамковата конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство за обществото (Конвенция от Фаро, 2005 г.)**. Член 1 от Конвенцията изрично поставя правата на човека в основата на културното наследство, прогласявайки, че *правото на културно наследство е присъщо на правото на участие в културния живот* и че всеки носи и лична отговорност за зачитане на наследството на другите [8].

III. Международноправна рамка за защита

След разглеждането на културните права като фундаментален компонент на човешкото достойнство, е необходимо да се анализират конкретните международноправни механизми, чрез които държавите поемат задължения за тяхната закрила. Правната рамка се развива по две основни линии: **конвенции на ЮНЕСКО в мирно време и норми на международното хуманитарно и наказателно право по време на въоръжени конфликти.**

1. Ролята на ЮНЕСКО и закрилата в мирно време

Основен двигател в кодификацията на международните стандарти за опазване на културното наследство е ЮНЕСКО. Нейната дейност отразява именно еволюцията от закрила на отделни физически обекти към защита на цялостното културно пространство на общностите.

Конвенцията за опазване на световното културно и природно наследство (1972 г.) е най-широко ратифицираният международен акт в тази област. Тя въвежда принципа, че определени културни и природни ценности притежават „изключителна световна стойност“ (*Outstanding Universal Value*) и тяхното опазване е задължение не само на държавата, на чиято територия се намират, но и на цялата международна общност [9]. **Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство (2003 г.)** отбелязва ключов момент в правозащитния подход. Тя извежда на преден план живите традиции, изпълнителските изкуства, социалните практики и занаяти. Тук защитата на обекта е пряко обвързана с носителите му – общностите, групите и в някои случаи отделните лица, които го пресъздават [10]. С прехода към 2003 г. международното право изрично признава, че унищожаването или нехайството към нематериалните традиции е пряко нарушение на правото на общността да съхрани своя начин на живот и културна приемственост.

2. Защита по време на въоръжени конфликти: международно хуманитарно право

По време на войни и кризи културното наследство е изложено на най-голям риск както от странични щети, така и от умишлено унищожение с цел заличаване на идентичността и пречупване на волята за съпротива на противника.

Хагската конвенция за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт (1954 г.) и нейните два протокола (1954 г. и 1999 г.) формират фундамента на специализираното хуманитарно право. Тя въвежда известния знак със синьо-бял щит за обозначаване на защитени обекти и задължава страните в конфликта да се въздържат от използване на тези ценности за военни цели, както и от всякакви действия на враждебност срещу тях [11]. **Допълнителните протоколи от 1977 г. към Женевските конвенции (чл. 53 от Протокол I и чл. 16 от Протокол II)** изрично забраняват извършването на каквито и да е враждебни актове, насочени срещу исторически паметници, произведения на изкуството или места за поклонение, които съставляват културно или духовно наследство на

народите [12]. В това отношение Роджър О'Кийф правилно посочва, че международното хуманитарно право постепенно преминава от концепция за опазване на имуществото на държавите към концепция за защита на духовната и културна същност на цивилното население, превръщайки закрилата на културните ценности в неизменна част от принципите на хуманизма [13].

Връзката с човешките права тук е очевидна: атаката срещу културните ценности по време на война не е просто унищожаване на физически обекти, а опит за заличаване на историческата памет и идентичност на цивилното население.

3. Наказателна отговорност и международно правораздаване: от „вещ“ към „престъпление срещу човечеството“

Най-силният израз на разбирането, че защитата на културното наследство е въпрос на човешки права, е развитието на международното наказателно право и преследването на физическите лица, отговорни за неговото унищожение. През последните десетилетия унищожаването на културно наследство престава да се третира единствено като имуществена щета или нарушение на суверенитета на дадена държава и започва да се квалифицира като тежко посегателство срещу международния правов ред и правата на човека. Нормативната основа за това се съдържа в **Римския статут на Международния наказателен съд (МНС)**. Според **чл. 8, ал. 2, б. (ix)** от Статута, умишленото насочване на атаки срещу сгради, посветени на религията, образованието, изкуството, науката или исторически паметници (при условие, че те не са военни цели) представлява състав на **военно престъпление** [14].

Тази законова рамка обаче придобива истинска правозащитна дълбочина благодарение на международната доктрина и практика. В своя знаков доклад пред Съвета по правата на човека към ООН, Специалният докладчик Карима Бенун подчертава, че умишленото унищожаване на културно наследство не е просто „странична щета“ от военни действия, а форма на „културен фундаментализъм“ и пряко посегателство срещу културните права на общностите, което изисква неотклонна индивидуална международна наказателна отговорност [15].

Практическото потвърждение на тази концепция намира израз в историческото дело **„Прокурорът срещу Ахмад Ал Факи Ал Махди“ (The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC, 2016)** пред Международния наказателен съд, с което се отбелязва прецедент в международното правосъдие. В решението си Международният наказателен съд определя, че умишленото разрушаване на девет мавзолея и една джамия в Тимбукту (Мали) през 2012 г. представлява военно престъпление по чл. 8, ал. 2, б. „e“ (iv) от Римския статут. Значението на това дело за правозащитния подход е фундаментално защото:

Първо, за първи път в историята на международното правосъдие лице е привлечено под отговорност, като **основното повдигнато обвинение** е именно унищожаването на културно наследство, а не просто като съпътстващо епизодично престъпление.

Второ, в решението си Съдът изрично приема аргумента, че извършените действия имат двоен заграбващ ефект: те не само разрушават физическите ар-

хитектурни обекти, но и нанасят дълбока психологическа и духовна травма на цялата местна общност, лишавайки я от фундаменталното ѝ право да упражнява своите религиозни и културни традиции [16].

По този начин международното правораздаване окончателно затваря цикъла: разрушаването на културно наследство вече официално се признава за престъпление, насочено не просто срещу исторически ценности, а срещу **самото съществуване, памет и достойнство на човешката общност**.

IV. Съвременни предизвикателства и конфликти на интереси

Прилагането на правозащитния подход към културното наследство разкрива редица сложни правни и етични дилеми. В съвременния свят защитата на наследството вече не се сблъсква единствено с физическото му разрушение, а с динамични конфликти между различни права, държавни интереси и нови глобални заплахи.

1. Право на достъп vs. право на собственост: дебатът за реституцията

Един от най-острите и комплексни сблъсъци в съвременното международно право е противопоставянето между класическото суверенно право на собственост (или държавно владение) и правото на общностите на произход на достъп и физическо разполагане с тяхното културно наследство.

Традиционното международно частно и публично право дълго време защитава западните музейни институции чрез принципите на придобитата собственост, давността и добросъвестното владение. Разглеждането на културното наследство през призмата на човешките права обаче радикално преобразува този дебат:

- **Колониалното изземване като продължаващо нарушение:** Когато артефакти с ключово идентичностно, религиозно или духовно значение за дадена общност са отделени от нея (напр. в западноевропейски музеи) в резултат на колониално завладяване или плячкосване, това вече не се третира като приключил частноправен казус от миналото. Доктрината на човешките права го квалифицира като **продължаващо нарушение на правото на културен интегритет, самоопределение и свобода на вероизповеданието** на съответната общност.
- **Трансформация на правната рамка:** Международните актове постепенно променят фокуса си. Докато **Конвенцията на ЮНЕСКО от 1970 г.** относно мерките за забрана и предотвратяване на незаконния внос, износ и прехвърляне на правото на собственост на културни ценности се фокусира предимно върху междудържавните отношения, по-новите актове поставят в центъра правата на общностите. **Декларацията на ООН за правата на коренните населения (UNDRIP, 2007 г.)** в своя **чл. 11, ал. 2** изрично задължава държавите да осигурят реституция чрез ефективни механизми, разработени съвместно с коренните населения, за техни културни, интелектуални, религиозни и духовни ценности, отне-ти без тяхното свободно, предварително и информирано съгласие (*Free, Prior and Informed Consent – FPIC*) [17].

Този правозащитен завој намира отражение и в конкретни емпирични казуси от последните години:

- **Бенинските бронзи (Benin Bronzes):** Връщането на хиляди скулптури и артефакти, плячкосани от британските войски през 1897 г. от Кралство Бенин (днешна Нигерия), придобива нов тласък след 2021 г. Германия, Франция и редица университетски музеи в САЩ и Великобритания започват процеси по официално прехвърляне на собствеността обратно на Нигерия, признавайки, че задържането им нарушава културните права на народа [18], [19].
- **Парthenонските мрамори (Parthenon Sculptures):** Продължаващият спор между Гърция и Обединеното кралство (Британския музей) все повече се измества от чисто юридически спор за валидността на разрешенията на Османската империя (т.нар. „ферман“ на лорд Елгин) към дебат за правото на гръцкия народ на културен интегритет и цялостно възприемане на паметника в неговия естествен ландшафтен контекст [20]. В своя забележителен труд проф. Катрин Тити прави най-задълбочения съвременен международноправен анализ на казуса. Тя разглежда въпроса не просто като имуществен спор, а през призмата на нововъзникващото обичайно международно право, правото на културна идентичност и Европейската конвенция за правата на човека [21].

Както подчертава Ана Филипа Врджоляк [22], съвременните искания за връщане и репатриация (*repatriation*) вече не са просто въпрос на междудържавна дипломация или етична благотворителност от страна на музеите, а представляват правно средство за **деколонизация на международното право** и възстановяване на правото на самоопределение. В същия дух Лукас Лихински [23] аргументира, че лишаването на една общност от нейните свещени обекти съставлява форма на културен империализъм, която пряко нарушава принципа на равнопоставеност и недискриминация, заложен в международните пактове за човешките права.

2. Унищожаване като средство за заличаване на идентичност: „културен геноцид“ и идентичностно прочистване

В съвременните асиметрични и етно-религиозни конфликти атаката срещу културното наследство рядко е просто странична щета – тя все по-често се използва като стратегическо оръжие за ерозия на колективната идентичност и заличаване на историческата приемственост на дадена общност.

Понятието „културен геноцид“ (*cultural genocide*) е изключено от окончателния текст на *Конвенцията на ООН за предотвратяване и наказване на престъплението геноцид (1948 г.)* [24], която признава само физическото и биологичното унищожение. В съвременното международно право обаче този пропуск все по-често се компенсира чрез закрилата на културната и етническата идентичност на малцинствата по чл. 27 от Международния пакт за граждански и политически права [5], както и през призмата на престъпленията срещу човечеството по чл. 7, ал. 1 (h) от Римския статут на Международния наказателен съд [14] – преследването на политическа, расова или културна основа.

Тази необходимост от преосмисляне се потвърждава от редица кризи от последните години:

- **В Нагорни Карабах (2020 – 2023 г.)** след военните действия и последвалото изселване на арменското население е документирано систематично заличаване и модифициране на вековни християнски манастири, църкви и гробища.
- **В Украйна (след 2022 г.)** унищожаването на стотици културни институции, музеи и исторически паметници (напр. Мариуполския драматичен театър и музейните сбирки в Харковска и Херсонска област) е квалифицирано от ЮНЕСКО и Съвета на Европа като умишлена атака срещу украинската национална идентичност.

Както посочват Хачадурян и колектив [25], съвременните сателитни мониторингови технологии разкриват процеси на „тихо заличаване“ (*silent erasure*) на културни обекти в зони на конфликт. Това доказва, че унищожаването на наследството е планирана политика за изтриване на физическите белези на общността, което представлява пряко нарушение на правото ѝ на съществуване и колективна памет.

Ключов нормативен и съдебен акт в тази насока е Заповедта за временни мерки на **Международния съд на ООН (ICJ)** по делото *Армения срещу Азербайджан*. С нея Съдът изрично нарежда на държавата ответник да предотвратява и наказва всички актове на вандализъм, оскверняване и увреждане на културното наследство, с което официално признава унищожаването на културата за сфера, подлежаща на спешна международноправна защита срещу расова и етническа дискриминация [26].

3. Нови заплахи: климатичните промени като правозащитна криза

През XXI век пред защитата на културното наследство се появява фундаментално ново предизвикателство: въздействието на глобалните климатични промени. В съвременната правна доктрина те вече не се разглеждат просто като изолиран екологичен проблем, а като **пряка заплаха за упражняването на културните човешки права**.

Последиците от това явление се наблюдават с изключителна острота в няколко региона:

- **При Малките островни държави (SIDS):** В страни като Тувалу, Кирибати и Маршаловите острови покачването на морското равнище и бреговата ерозия застрашават с пълно потапяне не само територията им, но и техните вековни свещени места, гробищни паркове и традиционни практики. Потенциалното преселение на тези народи заплашва с необратима загуба на цялата им нематериална култура.
- **В Арктическият регион:** Бързото топене на вечните ледове („пермафроста“) в Аляска, Канада и Скандинавия води до срутване на бреговата линия и унищожаване на древни археологически обекти на инуитите и саамите.

Тази връзка между климат и човешки права намира своя нормативен израз в **Резолюция 48/21 на Съвета по правата на човека към ООН (2021 г.)**, която за първи път признава правото на чиста, здравословна и устойчива околна среда за самостоятелно човешко право [27]. Допълнително, в своя **Общ коментар № 26 (2023 г.)** Комитетът по правата на детето към ООН изрично подчертава, че държавите са длъжни да **защитават** културното наследство и традиционните знания на коренните деца от рисковете, свързани с климатичните кризи [28].

Според Ейми Щрекер [29] климатичната криза поставя под изпитание традиционното право, тъй като класическата концепция за държавна собственост върху територията и наследството се оказва безпомощна да защити общностите, принудени да напуснат своите вековни земи. В същия дух Специалният докладчик на ООН в областта на културните права Александра Ксантаки [30] аргументира, че бездействието на държавите по отношение на климатичните промени представлява пряко неизпълнение на задълженията им по МПИСКП, тъй като то води до непредотвратима загуба на нематериално и биокултурно наследство за настоящите и бъдещите поколения.

V. Дискусия: към по-силна защита чрез рамката на човешките права

Анализът на съвременните предизвикателства показва, че традиционните модели за опазване на културното наследство, разчитащи предимно на консервацията на физическите обекти и стриктните имотноправни рамки, са недостатъчни в условията на съвременните кризи. Прилагането на подход, базиран на човешките права (*human rights-based approach*), трансформира правната защита в няколко ключови направления:

1. Преход от държавоцентричен към общностноцентричен модел

Традиционното международно право традиционно поставя държавата в центъра като единствен субект и стопанин на културните ценности. Рамката на човешките права обаче оправомощава самите общности, коренни населения и малцинства, превръщайки ги от пасивни обект-притежатели в **активни субекти на права**. Това изисква задължително зачитане на принципа на свободно, предварително и информирано съгласие (*FPIC*) при вземането на решения относно съдбата, управлението и реституцията на тяхното наследство.

2. Засилване на позитивните задължения на държавата

Правозащитният подход преосмисля ролята на държавите. Тяхното задължение вече не се изчерпва просто с пасивното въздържане от разрушение (*obligation to respect*). Държавите поемат **активни позитивни задължения** (*obligations to protect and fulfill*) – включително предприемане на превантивни мерки срещу климатични рискове, осигуряване на правомерен достъп до културен живот за всички граждани и преследване на лицата, извършили посегателства срещу културната памет.

3. Преодоляване на фрагментацията в международното право

Едно от най-големите предимства на разглеждането на културното наследство като основно човешко право е способността му да обединява различни клонове на правото. Чрез тази рамка се пресичат нормите на **международното публично право, международното хуманитарно право, международното наказателно право и екологичното право**. Това позволява унищожаването на културни ценности да бъде санкционирано не просто като имуществено нарушение, а като престъпление срещу човечеството и пряко посегателство срещу човешкото достойнство.

VI. Заключение

Еволюцията в международноправната защита на културното наследство през последния век маркира фундаментален парадигмален завой – преход от концепцията за защита на „вещта“ и сградата към закрила на човека, общността и тяхната идентичност.

Разглеждането на културното наследство през призмата на човешките права показва, че паметниците, артефактите и нематериалните традиции не са просто естетически или исторически реликви, а **жива тъкан на човешкото достойнство, свободата на вероизповеданието и правото на самоопределение**. Умишленото унищожаване на наследството по време на конфликти, незаконният му трафик или бездействието пред лицето на климатичната криза не са просто щети върху материалната култура – те са директни посегателства срещу основните права на настоящите и бъдещите поколения.

В утрешния свят устойчивото опазване на световното културно наследство ще зависи именно от това доколко международната общност, националните съдилища и правозащитните институции ще съумеят да утвърдят и приложат правозащитния подход на практика. Само когато културната ценност се свърже неразривно с човека, културната памет може да бъде ефективно защитена.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Pierik, R. (2003). Yvonne Donders, Towards a Right to Cultural Identity? Antwerp, Intersentia, 2002, 422 pp. Leiden Journal of International Law, 16 (2003), pp. 639 – 669. <https://doi.org/10.1017/S0922156503211389> [Accessed 15 March 2024].
2. UN General Assembly (1948). *Universal Declaration of Human Rights*, GA Res. 217A (III), UN Doc. A/810 at 71, Art. 27. Available at: <https://docs.un.org/en/a/810> [Accessed 10 September 2024].
3. UN General Assembly (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, United Nations Treaty Series, vol. 993, p. 3, Arts. 1, 15. Available at: https://treaties.un.org/doc/treaties/1976/01/19760103%2009-57%20pm/ch_iv_03.pdf [Accessed 5 April 2024].
4. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) (2009). *General comment No. 21: Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, UN Doc.

- E/C.12/GC/21. Available at: <https://docs.un.org/en/E/C.12/GC/21> [Accessed 15 March 2025].
5. UN General Assembly (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*, United Nations Treaty Series, vol. 999, p. 171, Arts. 1, 27. Available at: https://treaties.un.org/doc/treaties/1976/03/19760323%2006-17%20am/ch_iv_04.pdf [Accessed 7 May 2024].
 6. Specht, J. (2008). Ana Filipa Vrdoljak, *International Law, Museums and the Return of Cultural Objects*, pp. xxxviii, 342. *International Journal of Cultural Property*. <https://doi.org/10.1017/S0940739108080284> [Accessed 15 June 2025].
 7. Francioni, F. (2008). Culture, Heritage and Human Rights: An Introduction, *Cultural Human Rights*, Series: International Studies in Human Rights, Vol. 95, pp. 1 – 15 Brill and Nijhoff Publishers DOI: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004162945.i-372.5> [Accessed 5 June 2025].
 8. Council of Europe (2005). *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Council of Europe Treaty Series, No. 199. Available at: <https://rm.coe.int/1680083746> [Accessed 15 March 2024].
 9. UNESCO (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, United Nations Treaty Series, vol. 1037, p. 151. Available at: <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> [Accessed 10 January 2024].
 10. UNESCO (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, United Nations Treaty Series, vol. 2368, p. 3. Available at: <https://ich.unesco.org/en/convention> [Accessed 8 October 2024].
 11. UNESCO (1954). *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, United Nations Treaty Series, vol. 249, p. 240. Available at: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention> [Accessed 17 March 2024].
 12. ICRC (1977). *Protocols Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (Protocol I and Protocol II)*, United Nations Treaty Series, vol. 1125, pp. 3 – 609. Available at: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201125/volume-1125-i-17512-english.pdf> [Accessed 15 March 2025].
 13. O'Keefe, R. (2006). *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, Cambridge University Press, pp. 92 – 98. ISBN 78-0-521-86797-9
 14. UN General Assembly (1998). *Rome Statute of the International Criminal Court*. United Nations Treaty Series, vol. 2187, p. 3, Art. 7. Doc. A/CONF.183/9. Available at: <https://docs.un.org/en/a/conf.183/9> [Accessed 11 February 2024].
 15. Bennouna, K. (2016). *Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights*, UN Doc. A/HRC/31/59 Available at: <https://docs.un.org/en/A/HRC/31/59> [Accessed 2 March 2025].
 16. The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, ICC, 2016, paras. 78 – 80. Available at: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/Al-MahdiEng.pdf> [Accessed 5 November 2024].
 17. UN General Assembly (2007). *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP)*, Doc. A/RES/61/295. Available at: <https://docs.un.org/en/A/RES/61/295> [Accessed 12 March 2025].

18. Stahn, C. (2023). *Confronting Colonial Objects: Histories, Legalities, and Access to Culture*. Series: Cultural Heritage Law and Policy. Oxford University Press. Available at: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/79402/1/9780192868121.pdf> [Accessed 1 March 2024].
19. Wood, P. (2012). *Display, Restitution and World Art History: The Case of the "Benin Bronzes"*. *Visual Culture in Britain*, 13(1), 115 – 137. Available at: <https://doi.org/10.1080/14714787.2012.641854> [Accessed 15 May 2025].
20. Cornu, M., & Renold, M. A. (2010). New Developments in the Restitution of Cultural Property: Alternative Means of Dispute Resolution. *International Journal of Cultural Property*, 17(1), 1 – 31. Available at: <https://doi.org/10.1017/S0940739110000044> [Accessed 1 April 2025].
21. Titi, C. (2023). *The Parthenon Marbles and International Law*. Springer.
22. Vrdoljak, A. F. (2006). *International Law, Museums and the Return of Cultural Objects*. Cambridge University Press.
23. Lixinski, L. (2019). *International Heritage Law for Communities: Celebrating the Human Dimension of Heritage*. Oxford University Press.
24. UN General Assembly (1948). *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. United Nations Treaty Series, vol. 78, p. 277. Available at: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%2078/volume-78-i-1021-english.pdf> [Accessed 15 April 2025].
25. Khatchadourian, Lori & Smith, Adam & Ghulyan, Husik & Lindsay, Ian. (2022). Silent Erasure: A Satellite Investigation of the Destruction of Armenian Cultural Heritage in Nakhchivan, Azerbaijan. Available at: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.18373.15846> [Accessed 15 May 2025].
26. International Court of Justice (ICJ) (2021). *Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Armenia v. Azerbaijan), Order of 7 December 2021 (Provisional Measures)*. ICJ Reports 2021. Available at: <https://www.icj-cij.org/node/106095> [Accessed 17 March 2024].
27. UN Human Rights Council (2021). *Resolution 48/21: The human right to a clean, healthy and sustainable environment*. Doc. A/HRC/RES/48/21. Available at: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/48/21> [Accessed 15 January 2025].
28. UN Committee on the Rights of the Child (2023). *General Comment No. 26 on children's rights and the environment, with a special focus on climate change*. Doc. CRC/C/GC/26. Available at: <https://docs.un.org/en/CRC/C/GC/26> [Accessed 15 November 2024].
29. Strecker, A. (2021). Cultural Heritage, Climate Change, and Land Rights. In E. Brems, G. Lynch, & R. O'Connell (Eds.), *Human Rights and Nature: Overlapping Paradigms* (pp. 145 – 172). Cambridge University Press.
30. Xanthaki, A. (2023). *Development and cultural rights: Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights*. UN General Assembly, Doc. A/78/213. Available at: <https://docs.un.org/en/A/78/213> [Accessed 15 December 2024].

ПРАВО НА КУЛТУРА, ПРАВО НА ПАМЕТ: ЗАЩИТАТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО В СИСТЕМАТА НА ОСНОВНИТЕ ЧОВЕШКИ ПРАВА

доц. д-р Галина Милева

Резюме: Настоящото изследване анализира парадигмалния завой в международното право от класическия материален подход към защита на културното наследство (фокусиран върху физическия обект и държавната собственост) към интегрирането му в системата на основните човешки права (общностноцентричен подход). В центъра на анализа заляга тезата, че защитата на културните ценности не е просто въпрос на консервация или междудържавна солидарност, а е неразделна част от правото на културна идентичност, самоопределение, колективна памет и човешко достойнство. Статията проследява еволюцията на международноправната рамка (актовете на ЮНЕСКО, международното хуманитарно и наказателно право) и изследва съвременните предизвикателства: дебата за реституцията и деколонизацията на артефактите, умишленото унищожение на наследството като средство за „идентичностно прочистване“ в асиметрични конфликти, както и въздействието на климатичната криза върху културния ландшафт. В заключение се аргументира, че правозащитният подход преодолява фрагментацията в международното право и превръща общностите от пасивни наблюдатели в активни субекти на защита.

Ключови думи: културно наследство, човешки права, право на култура, право на идентичност, самоопределение, международно хуманитарно право, реституция, идентичностно прочистване, климатични промени.

RIGHT TO CULTURE, RIGHT TO MEMORY: THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE WITHIN THE FRAMEWORK OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS

Assoc. Prof. Galina Mileva, PhD

Summary: This study analyzes the paradigm shift in international law from the traditional object-centered approach to cultural heritage protection (focused on physical preservation and state ownership) to its integration into the framework of fundamental human rights (a people-centered approach). The core thesis posits that the protection of cultural valuables is not merely a matter of conservation or interstate solidarity, but an indispensable component of the rights to cultural identity, self-determination, collective memory, and human dignity. The paper traces the evolution of the international legal framework (UNESCO conventions, international humanitarian law, and international criminal law) and examines key contemporary challenges: the debate over restitution and decolonization of artifacts, the intentional destruction of heritage as a tool for “identity-based cleansing” in asymmetric conflicts, and the impacts of the climate crisis on cultural landscapes. The study concludes that a human rights-based approach successfully bridges the gaps between fragmented legal regimes, empowering communities as active duty-bearers and rights-holders.

Keywords: cultural heritage, human rights, right to culture, cultural identity, self-determination, international humanitarian law, restitution, identity erasure, climate change.